

VAN WIERDEN EN TERPEN

Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek

Nummer 9 (januari 2004)

TEN GELEIDE

Het terpenonderzoek lijkt in een weinig dynamische fase te verkeren, maar dat is een kwestie van interpretatie. Er worden wel degelijk nederzettingen in het kweldergebied opgegraven (Leeuwarden-Bullepolder, Sneek-ringweg en in de gemeente Groningen), maar de invalshoek is, zo zou je kunnen zeggen, wat zakelijker geworden. Het gaat om terreinen die door bouwwerkzaamheden verloren zullen gaan en daarom, in de voorschaduw van de nieuwe Monumentenwet (Malta), onderzocht worden binnen een zorgvuldig, commercieel bestek.

Dat doet niets af aan het enthousiasme waarmee de opgravers hun klus klaren, maar heeft wel effect op de wijze van verslagleggen. Deze is gemiddeld genomen nogal sober, meer gericht op verantwoording van het door de opdrachtgever uitgegeven geld dan op een uitgebreide interpretatie van de resultaten. Aan de andere kant mogen we over deze snelle rapportage oprecht blij zijn, want van ècht wetenschappelijke opgravingen is door allerlei omstandigheden soms nooit een letter op papier gezet.

Het aantal locaties waarover we iets weten, ook al is het maar door booronderzoek, stijgt navenant. Bovendien worden er, zowel landelijk als regionaal, kaarten aangemaakt die ons een beeld verschaffen van wat er in bepaalde gebieden te verwachten valt, aan het oppervlak of wat dieper in de bodem. De Friese FAMKE-kaart is daar een mooi voorbeeld van.

Een heel andere aanvulling op onze kennis is de explosieve toename van het aantal detectorvondsten. Locaties en vondstomstandigheden worden niet altijd gemeld, maar al die metalen voorwerpen zoals munten en mantelspelden geven ons de laatste jaren een ander, wat minder schraal idee van het leven van onze voorouders. Jos Bazelmans wijdde onlangs in Leiden een interessante lezing aan de geweldige toename van muntvondsten in de drie noordelijke provincies.

Kortom, er komt meer informatie dan ooit binnen. De middelen om die gegevens op een hoger plan te brengen ontbreken op dit ogenblik, maar op een bepaald moment zal het tij keren en zullen er (weer) overzichtswerken geschreven worden. Het is in dit opzicht verheugend dat het Groninger Instituut

voor Archeologie de onderzoeker Johan Nicolay heeft aangesteld om het graafwerk van het Frisia-project (o.a. Wijnaldum, Dongjum en Hempens-Teerns) dichter bij een publicatie te brengen.

Een ander initiatief komt uit de museale hoek. In 2005 zal het Groninger Museum een expositie en een bijbehorende publicatie wijden aan de activiteiten van prof. A.E. van Giffen in het noordelijke terpengebied. Onlangs werd door de Groninger gemeente-archeoloog Kortekaas een voorschot genomen, met een onderzoekje bij de wierde Dorkwerd - de wierde waar de student Van Giffen in 1908 zijn carrière aanving.

Tot slot: onze Vereniging zelf. Vorig jaar hebt u vergeefs uitgekeken naar *Van wierden en terpen*, en ook jaarverslagen zijn niet verschenen. Een combinatie van te weinig tijd en een gebrek aan kopij is hier debet aan. U hebt zelfs geen acceptgiro ontvangen, en wat 2002 betreft zult u die ook niet meer krijgen.

Wij beseffen niet aan onze morele plicht te hebben voldaan, maar we zijn zelf ook geen (subsidie-)verplichtingen aangegaan. En wie meegeweest is met onze excursie naar Ost-Friesland kan beamen dat de Vereniging niet helemaal heeft zitten dutton.

Ernst Taayke (secr.)

* *Acceptgiro*

Bijgevoegd vindt u een acceptgiro over het jaar 2003. Door een afwijkende vorm van aanlevering valt deze door ons niet met uw adres en een bedrag te bedrukken. Wilt u er op letten alles goed in te vullen? De contributie bedraagt dit jaar € 12,50.

* *Legaat Wagenaar Hummelinck*

In augustus 2002 overleed op hoge leeftijd mevrouw H.M. Wagenaar Hummelinck-Lenaertz Wagner, woonachtig te Wageningen en langdurig lid van onze vereniging. Enkele maanden later ontvingen we bericht dat zij de vereniging een bedrag van fl. 5000 (€ 2269) heeft gelegateerd. We hopen het vertrouwen dat zij in ons stelde niet te beschamen.

* *Verslag excursie naar Ost-Friesland*

In deze tijd van toenemende schaalvergroting sukkelen velen met hun sociale identiteit. Mensen worden nu eenmaal zelden als wereldburger geboren,

Fig. 1. Dr. Schwarz geeft een toelichting op de opgraving naast de Upstalsboom bij Aurich.

ze horen het liefst bij een overzichtelijke, bij voorkeur met een rijke historie gezegende groep.

Nu, daarover hebben Friezen niet te klagen. Het Fries-zijn wordt tegenwoordig veelal beleefd binnen de provinciegrens, maar niet vergeten moet worden dat de Friese gebieden vroeger, zoals in de Romeinse tijd en vooral in de Vroege Middeleeuwen, aanmerkelijk uitgebreider waren.

In de Volle Middeleeuwen bestond er een soort Friese statenbond - waarbij meteen gezegd moet worden dat er geen sprake was van staten maar van een verzameling landstreken, ieder op z'n eigen wijze geregeerd. Deze Friese Vrijheid heeft voortgeduurd tot het begin van de 16^e eeuw, toen in Europa de staatsvorming z'n onverbiddelijke intrede deed en keizer Karel V uiteindelijk heerser werd van alle gebieden langs de Noordzeekust.

Genoemde "friesische Freiheit" was ook de naam en het thema van enkele exposities in Ost-Friesland, van 15 juni tot 14 september. Weliswaar lag de nadruk op het historische aspect, en de rol van de beeldvorming, maar de Terpenvereniging meende

voldoende archeologische aanknopingspunten te zien voor een excursie. Op zaterdag 30 augustus hebben 21 leden van de Terpenvereniging, sommigen zelfs uit Amsterdam en Amersfoort, deze reis meegemaakt.

De eerste stop was te Emden, bij een opgraving achter de Große Kirche. Opgravingsleider Berndt Raking vertelde ons dat op ca. 1 m onder het maaiveld houtwerk van huizen en perceelsscheidingen waren aangetroffen die tot de 14^e eeuw teruggingen. Daaronder bood het uitgegravene - behoudens een laag zoden - helaas nog weinig zicht op oudere structuren, zoals de samensmelting tussen de kerkheuvel en de naastgelegen terp (Emden is gegrondvest op drie terpen). Bij de vondsten vielen (naast benen kammen) een paar scherven aardewerk op met een zilverachtig glazuur. Het gaat mogelijk om een 8^e-eeuwse import uit Portugal. In de kerk zelf kon het eerste gedeelte van de expositie bekeken worden, een mengeling van archeologische en historische voorwerpen en documenten.

Na de middagpauze reisden we naar de Upstalsboom, de toenmalige verzamelplaats van de

Friese landadel. "Upstal" refereert aan een omperkt gebied (vgl. ons begrip "opstallen") en de Boom moet een soort paal of afsluiting zijn geweest. In de romantisch gestemde 19^e eeuw heeft men er graag eiken van willen maken, en die staan er ook nu weer volop, maar de bijeenkomsten werden vermoedelijk in het open veld gehouden.

Dr. Wolfgang Schwarz, archeoloog bij de Ostfriesische Landschaft, was zo vriendelijk om ons vanuit een diepe opgravingsput aan de basis van de pyramide uitleg te geven over de ontstaansgeschiedenis van de plek (fig. 1). Onder in de werkput was een oorspronkelijk bodemprofiel (podsol) zichtbaar, met een dikke akkerlaag er bovenop. Schwarz vermoedt dat de oude bodemlagen gespaard zijn gebleven omdat er in de Vroege Middeleeuwen een grafheuvel overheen is gelegd. In de directe omgeving aangetroffen urnen, een zwaard en kralen wijzen er onmiskenbaar op dat er destijds een grafveld moet zijn aangelegd. Later is de plek flink opgehoogd, zoals uit de opgraving blijkt, maar goede historische informatie ontbreekt. Na de 15^e eeuw is de Upstalsboom vrijwel in de vergetelheid geraakt, maar het opkomend nationalisme in de 19^e eeuw heeft ervoor gezorgd dat de verzamelplaats voor de eeuwigheid vastgelegd: sinds 1833 staat er een kleine pyramide.

In Aurich werd eerst een bezoek gebracht aan een expositie in de oude Ständesaal van de Ostfriesische Landschaft. Meest opmerkelijk was een kolossaal zilverwerk, voorstellende, alweer, de Upstalsboom. De derde en laatste tentoonstelling bracht ons in het plaatselijke historische museum, met vondsten en andere informatie vanaf het paleolithicum, via het neolithicum (prachtig hunebed-aardewerk!) tot en met de 20^e eeuw. In de 30-er jaren is geprobeerd de Friese eigenheid, inclusief Upstalsboom, in te lijven in het nazi-gedachtengoed, maar dat heeft geen blijvende sporen achtergelaten. Al is het natuurlijk wrang dat in Emden de uit die tijd stammende luchtafweerbunkers tot de zeer weinige bouwwerken behoren die ouder zijn dan 50 jaar.

verslag Ernst Taayke, secr.

VERSCHENEN PUBLICATIES

** Boek Westerink over Adorp*

Bijna 100 jaar geleden eindigde Jacob Winkler Prins een gedicht over de onstuitbare productie van plant en mens - zaad in het ene geval, woorden vooral in het andere - met de constatering "Niets wordt er, niets, uit talloos veel miljoenen". Bij lezing van het boek *Zuiderstraat 5. Twintig eeuwen wonen op een wierde* van Ben Westerink viel me de regel vanzelf in, niet omdat het boek dezelfde weg gaat - integendeel -, maar omdat de hoofdpersonen in deze

roman in zekere zin geen vrucht voortbrengen. Na twee, drie generaties lossen ze op in het niets, om in een volgend hoofdstuk te zijn vervangen door andere mensen, met een blanco verleden en een toekomst die hun uiteindelijk evenmin iets brengt. Het boek gaat dan ook niet zozeer over mensen, met hoeveel compassie ook beschreven, maar over een plek. De wierde is de eigenlijke hoofdpersoon.

Ben Westerink woont in Adorp, op het adres dat de titel is geworden, en beschrijft de geschiedenis van de wierde onder hem. Of eigenlijk ook weer niet, want voor de bouw van zijn huis moest een flinke hap uit de terp worden genomen. "De overtollige grond zal worden afgevoerd" stond destijds in de bouwfolder. Die grond, een opeenhoping van 2000 jaar leven, is weg, en nu hebben we er een boek voor terug. Westerink heeft er zijn schuldgevoel mee afgekocht, zou je kunnen zeggen.

Hij begint zijn verhaal in de 1^e eeuw van onze jaartelling, als mensen uit het zandgebied op zoek gaan naar een beter leven, en in een bocht van de Hunze besluiten dat ze het gevonden hebben. In het volgende hoofdstuk leven we twee eeuwen later en zo gaat het verder, 12 hoofdstukken lang. Overstromingen, oorlogen, het is of een hand steeds weer het getekende beeld uitveegt en overnieuw begint, op dezelfde plek, met andere mensen, met hun eigen dromen. Ondertussen verandert het landschap voortdurend. Op een bepaald moment raakt het dorp zijn rivier en daarmee zijn identiteit kwijt - de meanderende Hunze verandert in een recht Reitdiep - en wordt het tot een klompje grond met wat arbeidershuisjes erop. De roman eindigt in de 19^e eeuw.

Ondertussen vlecht Westerink allerlei archeologische en geschiedkundige opvattingen door de verhalen. Soms denk ik dat bepaalde details niet helemaal kloppen - zou de heilige Walfridus echt uit Adorp komen? - , en de stijl lijkt soms onder de informatie, maar wat leesplezier betreft speelt dat eigenlijk geen enkele rol. Het boek heeft iets betoverends, omdat het vorm geeft aan wat je eigenlijk zou willen weten als je een scherf uit de modder opraaft. Dode materie is leven ingeblazen en in die zin torent de roman ver uit boven alles wat er "wetenschappelijk" over terpen valt te vertellen. *Zuiderstraat 5* is verschenen bij de uitgeverij Profiel te Bedum. Het is voorradig bij de betere boekhandel en kost € 24,50.

bespreking Ernst Taayke

** Paleo-Aktueel 13*

Deze aflevering van dit tijdschrift van het GIA bevat weer een flink aantal bijdragen over de archeologie van het terpengebied. H.A. Groenendijk en P. Vos onderzochten vroege ijzertijdbewoning langs de Hunze bij Vierhuizen (Gr.). T. Volkers besprak *terra*

sigillata uit Bruggeburen bij Winsum (Gr.), terwijl A. Bakker in dezelfde terp een middeleeuwse schoen aantrof. G.J. de Roller trof in de Bullepolder bij Leeuwarden een inheems-Romeins houten karndeksel aan. J. Hielkema vond een Romeinse spiegel in een nieuw ontdekte terp bij Dronrijp (Fr.). F. Vrede verrichtte archeobotanisch onderzoek in 'De Hunze' te Groningen en M.J.M. de Wit onderzocht de kerk van Wittewierum (Gr.). Per post toegezonden kost het nummer € 12,- (te bestellen via telefoonnr. 050-3636712). Afgehaald op Poststraat 6, Groningen kost het € 10,-. Ook de oudere nummers (vanaf nr. 1) zijn nog beschikbaar.

MUSEA EN EXPOSITIES

* *Expositie Stiens*

Van 14 t/m 31 oktober 2003 is in de openbare bibliotheek van Stiens een bliksem-tentoonstelling gehouden om de publieke en politieke opinie te attenderen op de betekenis van terpen en terpvondsten. Het initiatief lag bij het Plaatselijk Belang, in de persoon van architect Gerrit van der Meulen. Het Belang ziet met lede ogen aan dat het laatste fragment onbebouwde terp in Stiens, het zogenaamde Volkstuinencomplex, dreigt te worden opgeofferd aan de bouw van een bejaardencentrum. De vondsten, alle uit de gemeente Leeuwarderadeel, werden aangeleverd door het Noordelijk Archeologisch Depot (Nuis), in samenwerking met het Fries Museum. Twee vitrines met detectorvondsten completeerden het geheel. En nu maar hopen dat het geholpen heeft.

* *Groninger Museum*

Er staat in het Groninger Museum een grote tentoonstelling 'Revolutie op de wierden' op stapel over het wierdenonderzoek door dr. A.E. van Giffen. Ook de perioden van onderzoek in de wierden vóór en na Van Giffen worden door de tentoonstelling belicht. De tentoonstelling wordt in december 2005 geopend en zal vergezeld worden door een publicatie. Onderwerp is de veranderende benadering van de archeologie als gevolg van het optreden van Van Giffen.

Sinds het midden van de 19^e eeuw verzamelden daarin geïnteresseerde geleerden in Groningen en Friesland oudheden, die terecht kwamen in een Kabinet van Oudheden. Deze activiteit resulteerde later in die eeuw tot de oprichting van het Fries Museum en het Groninger Museum. Hoewel beide musea in toenemende mate kunstmusea werden, bleef de archeologie een belangrijk element van de collectie.

Het Groninger Museum had bij de

nieuwbouw in 1994 een aparte verdieping gewijd aan archeologie en geschiedenis van de provincie Groningen. Deze geruchtmakende presentatie verdween vier jaar later na een overstroming. Hoewel nergens meer dan 1 decimeter water stond, was door het water de vloer vernield. Deze kon slechts hersteld worden als de opbouw weggenomen werd. Zo ging de mooie presentatie van Michael de Lucchi roemloos ten onder.

Het Groninger Museum streeft onder directeur Kees van Twist naar een apart gebouw voor een Centrum voor Geschiedenis, met daarin de presentatie archeologie en geschiedenis. Tot de realisatie van zo'n Centrum worden in het museum met regelmaat aspecten van het Groninger verleden in tentoonstellingen belicht. Op dit moment is dat de aardewerkfabriek *ADCO* die van 1919 tot en met 1976 in Groningen vazen, kannen en bloempotten produceerde.

Naast kleine presentaties zijn er grote tentoonstellingen: in 1997 *Gouden Eeuw in Groningen* en in 2001 *Hel en Hemel, de Middeleeuwen in het Noorden*. In 2005/06 zal een grote tentoonstelling met als werktitel *Revolutie op de wierde* plaatsvinden.

De in december 2005 te openen tentoonstelling over het wierdenonderzoek schenkt enerzijds aandacht aan de 19^e-eeuwse geleerden, die in feite losse voorwerpen verzamelden en daarbij weinig oog hadden voor de vondstomstandigheden, en anderzijds aan het werk van Van Giffen, die juist de samenhang van voorwerpen met grondsporen ging bekijken en bij zijn opgravingen gebruik maakte van verschillende wetenschappen. Vanzelfsprekend zullen vele prachtige voorwerpen op de tentoonstelling te zien zijn.

Egge Knol, Groninger Museum

BESCHERMING

* *Afgegraven en weer aangevuld?*

Het weer aanvullen van wierden die tussen 1850 en 1943 aan commerciële afgraving ten prooi vielen, is lange tijd geen thema geweest. In Groningen dateert het eerste particuliere verzoek tot aanvulling uit 1996. Sindsdien komen bij de provincie regelmatig aanvragen binnen onder de noemer van het project Wierden en Waarden. Onderzoek en aanvulling van Englum vanaf 2000 hoort ook in dat rijtje thuis.

Was het eerst alleen de landbouw die met dergelijke verzoeken kwam, sinds kort zijn ook de beheerders van vaarwegen geïnteresseerd. Om de vaarwegen op diepte te houden, moet veel gebaggerd worden, wat overal in de provincie gronddepots doet ontstaan. In het kader van hergebruik van

baggerspecie liet men het oog op afgegraven wierden vallen. Hoog tijd voor een provinciale visie over welke wierden wel en welke niet terugreconstrueerd kunnen worden.

Aanvulling heeft verschillende voordelen. Voor de archeologie betekent dat het tegengaan van verzakking en uitdroging. De landbouw krijgt na ophoging betere percelen. Direct hergebruik van specie maakt landschapsontsierende gronddepots overbodig.

Maar is het landschap ook altijd beter af met een reconstructie van de wierde? De provincie heeft 85 wierden geselecteerd waarbij sprake is van een afgraving van enig volume. Met een aantal externe deskundigen zijn criteria ontwikkeld die pleiten vóór of tegen aanvulling. Het merendeel van de afgegraven wierden viel af: te karakteristiek, de steilkanten vertellen ook een verhaal, of de huidige functie is tezeer verbonden met de lokale beleving (ijsbanen!).

Een aantal wierden kan wel worden aangevuld. Het betekent niet dat deze wierden ook daadwerkelijk aangevuld gaan worden; dat hangt af van de maatschappelijke vraag. De provincie heeft een visie willen neerleggen die een tijdje meegaat. Dat is beter dan steeds moeten reageren op incidentele verzoeken. In die visie worden nog twee karakteristieke categorieën met hetzelfde oogmerk onder de loep genomen: dijken en essen. Voor meer informatie: de notitie 'Afgegraven en weer aangevuld?' is bij de provincie te verkrijgen.

Henny Groenendijk, Prov. Groningen

VELDWERK

* *Blokum, gem. Slochteren*

Nog steeds gebeurt het dat onbekende wierden worden toegevoegd aan het bestand. Onlangs was dat het geval in de gemeente Slochteren, het achterland van het wierdegebied. Pal aan het Eemskanaal ligt de buurtschap Blokum. De naam suggereert een middeleeuwse stichtingsdatum. Het naamgevend deel blok- omschrijft de Nieuwe Groninger Encyclopedie als oudhoogduits voor 'afsluiting', hier wellicht bedoeld voor een sluis in de voortzetting van de Scharmer Ae. De -um-uitgang in de betekenis van 'heim/heem' is gebruikelijk in de vroege middeleeuwen. Blokum, op oudere kaarten ook wel De Bloken genoemd, telde nooit meer dan een paar boerderijen. Officieel staat Blokum niet als wierde te boek, maar er zal ooit wel enige erfophoging hebben plaatsgevonden.

Uit bronnen weten we dat het gebied in de 16e eeuw met toenemende wateroverlast te kampen had. Blokum ligt op de grens van het kleilandschap van de Fivel en het veenlandschap van het lage Midden. Preciezer: Blokum ligt op een inversierug

van een zijtak van de Fivel. Een inversierug is een kleiafzetting die door zettingsverschillen ten opzichte van de omgeving (hier: veen) als een verhoging in het landschap is komen te liggen. De provincie heeft de bewuste inversierug jaren geleden als landschappelijk waardevol op de kaart gezet. Op inversieruggen in het lage Midden van Groningen heeft vanaf de Romeinse tijd bewoning plaatsgevonden, maar deze nederzettingen zijn bijna allemaal kortstondig bewoond geweest.

Inspectie van de Blokumer inversierug bracht op een halve kilometer ten zuiden van het huidige Blokum een lage wierde aan het licht. Geen enkele kaart vermeldt deze oude woonplaats, laat staan dat er een naam van bekend is. De locatie is herkenbaar aan een lage welving van onregelmatige vorm met een diameter van 40 meter. Dit bescheiden podium zal aan niet meer dan twee erven plaats hebben kunnen bieden. De dominantie van potscherven met schelpgruis geeft aan dat de wierde al in de vroege Middeleeuwen werd bewoond. Naar deze terreinwelving voegt zich de huidige Molensloot, die we als het restant van een oude Fiveltak mogen beschouwen. De geringe kromming rond de wierde geeft aan dat de woonplaats direct aan het water lag en van dat stroompje toen al niet veel meer te duchten viel.

Wanneer men de plek verliet is niet met zekerheid te zeggen, maar gelet op het aardewerk woonde men hier nog in de vroegmoderne tijd. Het is aannemelijk dat de nieuw ontdekte wierde de voorganger is van het huidige Blokum.

Henny Groenendijk (verkort uit: Historisch Jaarboek Groningen 2003, in druk)

* *De Bloemert, Midlaren (Dr.)*

Op 15 september 2003 is bij Midlaren een grootschalig nederzettingsonderzoek gestart. De voorlopige resultaten wijzen op bewoning vanaf de vroeg-Romeinse tijd tot en met de volle Middeleeuwen.

Bij het vondstmateriaal komen vrij veel scherven voor van Romeins import draaischijf-aardewerk, onder meer een scherf van een grote schaal van *terra sigillata* uit de tweede-derde eeuw n.C. (type Dragendorf 37) en diverse scherven van schaaltes op voet van grijs baksel.

Opmerkelijk is een afvalkuil met handgevormd aardewerk uit de eerste-tweede eeuw, waarin tussen restanten van potten met anorganische magering één vrijwel compleet exemplaar met organische magering voorkomt. Uit de nederzettingen te Peelo en Noord-Barge, eveneens uit de Romeinse tijd, zijn enkele scherven met organische magering bekend. Dit soort baksel is karakteristiek voor het terpegebied, niet voor de zandgronden.

De vondst wijst evenals het Romeinse

aardewerk op (handels)contacten met de bewoners van het terpengebied. De rivier de Hunze kan in Midlaren bij het transport van producten een rol hebben gespeeld.

P.B. Kooi, GIA

UITWERKINGSONDERZOEK

* *Klinknagels uit Wijnaldum*

Het afgelopen jaar zijn bij het Groninger Instituut voor Archeologie de klinknagels onderzocht die zijn gevonden bij de opgraving van de terp Wijnaldum/Tjitsma. Klinknagels en klinkplaatjes werden gebruikt bij de bouw van overnaadse schepen, om de overlappende planken van de scheepshuid aan elkaar te bevestigen.

De klinknagels van Wijnaldum dateren uit de periode 425-850 n.C. Het zijn op het eerste gezicht weinig interessante, onooglijke ijzeren voorwerpen die bovendien zonder conservering snel vergaan. Toch spelen ze een belangrijke rol bij de beantwoording van de vraag met welke schepen de Friezen in de Vroege Middeleeuwen hun overzeese contacten onderhielden.

Tot nu toe wordt algemeen aangenomen dat dit de schepen van het Utrecht-type waren, maar die schepen dateren uit de 10e-12e eeuw, toen de glorie dagen van de Friese handel en scheepvaart al voorbij waren. Vormen de klinknagels van Wijnaldum een aanwijzing dat de Friezen in de Vroege Middeleeuwen klinkerschepen gebruikten? Een scheepsfragment dat in Dorestad is gevonden lijkt ook in die richting te wijzen.

Het onderzoek van klinknagels uit het Friese terpen- en Groninger wierdengebied wordt voortgezet. De onderzoekers vragen de steun van al degenen die dergelijke vondsten uit het Noord-Nederlandse terpengebied kennen. Zij kunnen contact opnemen met Ypie Aalders: e-mailadres: Y.I.Aalders@student.rug.nl.

Reinder Reinders, GIA

* *Archeozoologisch onderzoek wierde Friese-straatweg Groningen*

Derdejaarsstudenten van de opleiding Archeologie aan de RuG onderzochten in november 2003 dierlijke resten die bij de opgraving van deze wierde in 2001 zijn geborgen. Het onderzochte materiaal dateert voornamelijk uit de 1e eeuw n.C. Enige vermenging met materiaal uit de 3e-4e eeuw n.C. is niet uit sluiten. De opgraving werd verricht door de Gemeente Groningen en de stichting Monument en Materiaal.

Het materiaal bestond uit resten van zoogdieren, vissen, kikker/pad en weekdieren. De gedomesticeerde zoogdieren waren veruit in de

meerderheid (97 % van de gedetermineerde resten). Zoals zo vaak op terpen-/wierdenonderzettingen uit deze periode zijn de meeste zoogdierresten afkomstig van huisdieren. De enige uitzondering was een muizentand.

Het rund bleek het belangrijkste huisdier (67 % van de huisdierresten). Op de tweede plaats kwam het schaap (23 %), terwijl het paard met 7 % vrij goed vertegenwoordigd is. Zeldzaam waren de resten van hond, varken en kat. De resten van kat in deze 1e (of 3e-4e-eeuwse?) contexten zijn opmerkelijk: de katten waarvan deze botten afkomstig zijn, behoren tot de eerste van het terpengebied.

De runderen uit deze wierde hadden schofhoogten tussen 100 en 113 cm, wat normaal is voor deze periode. Een van de paarden mat 129 cm aan de schoften. De schapen hadden schofhoogten tussen 48 en 76 cm. De honden maten tussen 58 en 65 cm en waren dus van behoorlijke grootte.

De vissen zijn vertegenwoordigd door een aantal exemplaren van de 10- en de 3-doornige stekelbaars en een platvis. Zowel zoutwater- als zoetwaterslakken zijn in het materiaal vertegenwoordigd. Op grond van deze dieren kwam er in de omgeving van de vindplaats zowel zout als brak tot zoet water voor. De resten van vissen en weekdieren wijzen niet op consumptie van deze dieren door de mens. De mens zelf is ook vertegenwoordigd door een botfragment.

Dick Brinkhuizen, Monument en Materiaal, & Wietske Prummel, GIA

* *Vruchtbaarheid in Lekkum*

Te midden van een kleine verzameling oudheden uit de Friese terpen ligt in het Museon een tropische schelp (inv.nr. 52693). In een wereldmuseum als het Museon is zo'n schelp wellicht niet opmerkelijk, maar deze schelp is toch is wel heel bijzonder. De schelp werd in het begin van de 20^e eeuw gevonden in de terp Lekkum, gelegen ten noorden van Leeuwarden nabij de Dokkumer Ee. Destijds werden overal terpen afgegraven teneinde de vruchtbare aarde als grondverbetering te gebruiken. De daarbij aan het licht komende bodemvondsten werden verkocht aan wie maar belangstelling had. Zo kon ook het actieve schoolmuseum, voorloper van het Museon, enige terpoudheden verwerven.

De schelp werd gedetermineerd als *Cypraea pantherina*, oftewel de panterkauri. Deze soort heeft een geografisch beperkt leefgebied in de Rode Zee en de Golf van Aden. Vanuit dat gebied werden in de Vroege Middeleeuwen (6e-7e eeuw n.C) deze kauri's in groten getale verhandeld naar West-Europa. In het havengebied van de grote handelsplaats Dorestad (Wijk bij Duurstede) werden dan ook twee panterkauri's teruggevonden.

Het was destijds gebruikelijk de doden in hun

Fig. 2. De Panterkauri uit Lekkum, eigendom Museon (Den Haag).

graf voorwerpen mee te geven. Hieronder waren soms amuletten, zoals de panterkauri. De vorm van de panterkauri maakte het tot een voor de hand liggend amulet ter bevordering van de vruchtbaarheid van vrouwen. In heel West-Europa worden panterkauri's in vrouwengraven teruggevonden, die allemaal vanuit het Arabische gebied naar West-Europa waren verhandeld. In grote delen van Nederland is de grond te zuur voor de conservering van voorwerpen van kalk, maar in het terpengebied bleef organisch materiaal goed bewaard. Toch zijn panterkauri's ook hier zeldzaam.

Naast de exemplaren uit Lekkum en Dorestad is er één andere bekend, die uit een vrouwengraf in Ferwerd. Dat was eveneens een terp ten noorden van Leeuwarden. Helaas is onbekend of de panterkauri van Lekkum uit een graf kwam of een losse vondst was.

Egge Knol, Groninger Museum

PUBLICATIES VERKRIJGBAAR VOOR LEDEN VAN DE VERENI- GING VOOR TERPENONDER- ZOEK

Als tegenprestatie voor de subsidie van onze vereniging kunnen leden onderstaande publicaties met

korting aanschaffen.

In discussion with the past, Festschrift W.A. van Es.

Een boek met talloze artikelen op het gebied van de archeologie inzonderheid de Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen. Hieronder verschillende Engelstalige artikelen over aspecten van het terpenonderzoek. Het boek kost € 32, maar leden kunnen het voor € 22 bestellen.

Overdruk uit *Palaeohistoria* 41+42, 1999-2000, pp. 237-445 van de hand van M. Miedema met de terpeninventarisatie West-Fivelingo, 600 v. Chr. - 900 na Chr. € 15, alleen voor leden; zolang de voorraad strekt.

Oude verslagen:

51 jaarverslag (1967) is het boekje *Vijftig jaren terpenonderzoek* met verhalen over het begin van de carrière van Van Giffen
prijs leden terpenvereniging € 1, niet leden € 4.

66-72 jaarverslag (1989) met artikelen over Kimswerd, Ezinga en Leeuwarden en lijsten van publicaties van Prof. dr. H.T. Waterbolk en G. Elzinga
prijs leden terpenvereniging € 9, niet leden € 13.

75 jaarverslag (1991) met een grote verscheidenheid aan artikelen over het onderzoek van de terpen en wierden in het verleden en heden.
prijs leden terpenvereniging € 9, niet leden € 13.

73-74 jaarverslag (1996) Het vroeg-Middeleeuwse grafveld van Oosterbeintum.
prijs leden terpenvereniging € 9, niet leden € 13.

76-82 jaarverlag (2000) met artikelen over de Friezenaam en continuïteit, over archeologie op het Oostfriesse wad en over voorwerpen van gewei en been.
prijs leden terpenvereniging € 9, niet leden € 13.

Bestellingen kunnen telefonisch of schriftelijk worden gericht tot de penningmeester. Bij verzending wordt porto doorberekend. Afhalen na overleg mogelijk. Uiteraard kunt U zich altijd aanmelden aan lid. Contributie 25.00 per jaar. Een nieuw lid krijgt het laatst verschenen jaarverslag als premie gratis.

Penningmeester Egge Knol
Prof. Rankestraat 23 9713 GC Groningen
tel. 050-3131132
(of werk 050-3666555; fax werk 050-3120815
Groninger museum)

AANMELDING NIEUWE LEDEN

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de penningmeester: Egge Knol (adres zie boven). De contributie bedraagt € 12,50 per jaar. Leden ontvangen de Jaarverslagen en de jaarlijkse Mededelingen. Een nieuw lid krijgt het laatst verschenen jaarverslag als premie gratis. Dat betreft het nummer 73-74 met de publicatie van het vroegmiddeleeuwse grafveld Oosterbeintum.

KOPIJ

Kopij voor deze Mededelingen en aanbevelingen voor op te nemen rubrieken of berichten, kunnen ingezonden worden naar de Redactie van de Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek, p/a Wietske Prummel, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, e-mail W.Prummel@let.rug.nl, tel. 050-3636732.

Redactie: W. Prummel

ISSN 13813331

Redactieadres:

Vereniging voor Terpenonderzoek
Poststraat 6
9712 ER Groningen